

ПЛАТОНОВИЯТ „КРАТИЛ“ В ПРЕВОД НА РАКОВСКИ

Мирена Славова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

PLATO'S CRATYLUS TRANSLATED BY RAKOVSKI

Mirena Slavova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The article examines how Rakovski translates Plato's dialogue Cratylus and uses it to prove the superiority of the Bulgarian language over the Greek in the framework of his Hindistan theory. After a brief overview of the formation of Rakovski as a Hellenist and the place of the dialogue in Plato's philosophical doctrine of εἶδος, the author firstly focuses on a passage composed by Rakovski compiling three different sentences from the Cratylus which he uses twice as a motto and once as a quote. The second way in which Rakovski utilizes Plato's text is in the treatise *The advantage of Bulgarian over Greek language* (1865). In this essay, he selects six passages of the Cratylus which he lists, translates, and comments. His translation strategies have been examined and defined as ranging between authenticity and manipulation

Key words: *Rakovski and antiquity, Plato's Cratylus, translation, ideology of the Bulgarian Revival*

Настоящото изложение върху Раковски и Платоновия диалог „Кратил“ има няколко тематични центъра, чието последователно анализиране ще улесни осмислянето на наблюденията върху начина, по който Раковски чете Платон.

Най-напред е необходимо уточнението, че постиженията на Раковски като преводач от гръцки език са възможни благодарение на системното образование, което получава в килийното училище в Котел, в елино-българското училище в Карлово при Райно Попович и във Великата патриаршеска школа в Цариград (Μεγάλη τοῦ γένους σχολή), която се ползва с голям авторитет в Османската империя и в целия Левант. Раковски изучава в това училище класически и съвре-

менни езици, литератури, философия и реторика. Но в нея се оформя и неговият културен и национален идеал (Арнаудов 1942: 22) в отговор на гръцката стратегия за формиране на национално самочувствие, което се съизмерва с европейското. Атмосферата и наученото в тази школа му помага да конструира своята Хиндистанска теория. В нея той постулира изначалност и първобитийност не на гръцкото, а на българското, и в частност – на българския език. Целта му е да омаловажи и да дискредитира чрез нея гръцката претенция за архетип и матрица на европейската цивилизация (Налбантова 2005).

Съгласно с тази теория индоевропейският език е възникнал в Хиндистан, където в началото се обособяват отделните езици, сред които е и българският наред със санскрит (*самскрит*) и авестийски (*зендский*). Племената са започнали да се придвижват към Мала Азия и оттам към Европа. Сред тях са както старите българи = словене = пелазги (предгръцко население съгласно със старогръцките историци), така и елините. Първите са се заселили по *равните и плодовити* места на Балканите в Европа, а последните – по горите (*горски* = гърци). Когато се спущат в равнините, гърците се натъкват на пелазгите, които всъщност са старите българи. Тъкмо тогава заемки от българския първобитен (т.е. първобитиен) език навлизат в гръцки. Това е причината българският език да е изначален и близък до санскрит и авестийски, а *еленският език* да е смес от различни езици и да съдържа в себе си български, турски и семитски елементи.

Особено нагледно тази волунтаристична теория, повлияна, между другото, от модерните за времето си индоевропейски проучвания в Европа, е представена в първата (и останала последна) книжка на сп. „Българска старина“ от 1865 г. (206 с.). Написана в Одеса и публикувана в Букурещ, тя е последният опит на Раковски да доизгради своята теория. В тази книжка той публикува наред с други четири студии и студията си *Преимуществото българскаго языка над староелинскаго*. Тъкмо в тази публикация Раковски привежда и превежда големи откъси от Платоновия диалог „Кратил“, който е първият изцяло запазен текст в европейската лингвистика по проблемите на езика и в който Раковски вижда необорим и подходящ доказателствен материал за теорията си.

В общи линии се приема, че диалогът „Кратил“ се числи към диалозите от средния период на Платоновото творчество. Темата му е правилното поставяне на име или наименование на нещата, а целта – да разобличи както схващанията на съвременните на Платон граматичи и софисти по този въпрос, така и да предпази философстването от злоупотреба с техните етимологии, които се опират на неправилен принцип. Според Платон (и това е позицията на неговия говорител в

диалога Сократ) имената в езика нито възникват произволно и по случайно хрумване (по природа, φύσει), както твърди единият от участниците в диалога, Хермоген, нито по някакво споразумение и конвенция между хората (по закон, νόμῳ), което е мнението на Кратил. Ако търсим истината, то според Платон трябва да изхождаме не от названията, приложени към вещите, а от същността на вещите. Затова в този диалог, който обхваща 58 секции (383α – 440ε) с по 5 параграфа (290 параграфа общо), Платон/Сократ отделя много място, за да разгледа и всъщност да иронизира и компрометира 90 произволни етимологии на имена, изведени по маниера на софистите – 6 собствени, 6 нарицателни, 22 теонима и 56 понятия за нравствени качества и ценности. Така например в този контекст името на Орест се свързва с думата за планина ὄρος, защото младежът бил див и жесток като зверовете в нея; човек, ἄνθρωπος – с две глаголни форми ὄπλοα и ἀναθρέω, т.е. това е онова същество, което има качеството да вижда и разбира това, което вижда. Теонимът Ἐρμῆς например е изведен от μηχανή (в смисъл на хитроумен способ съобразно с типичния образ на бога в митологията), а ἀλήθεια е θεία ἄλη (божествено скитане).

Сократ все пак допуска, че невинаги може да се открие етимологията на имената и че понякога трябва да се предположи варварски произход на съответното название, например от фригийски. И точно тази последна Платонова постановка е добре дошла за идеите на Раковски относно преимуществото на българския език (разбиран от съвременните гърци като варварски) над староеленския език.

Как Раковски чете „Кратил“ с оглед на идеята си за превъзходството на българския език в рамките на Хиндистанската теория? В своите съчинения той няколко пъти уместно се обръща и се възползва от този Платонов диалог.

Първо, той се опира на „Кратил“, за да изфабрикува един удобен нему нов пасаж, съчленен от три различни Платоновии пасажа, като го използва в три различни свои съчинения, публикувани последователно през 1860, 1864 и 1865 г., по два начина – като мото и като цитат:

- Кратко разсъждение върху тъмние и лъжовние начала, на коих е основана стара повестност всех европейских народов (Белград, 1860).

Елени зели много имена (в язику си) от варваров, а най-паче живеещия подвластни варварам; варвари же са по-стари от нас... Защото се преобъртат всевидно имена у язык, никак не е чудесно, ако старий язык (еленски) никак не се различава от языка днешних варваров.

(Раковски 1984: 139)

- Български вероизповеден въпрос с фанариотите и голямата мечтайна идея панеленизма, от Г. С. Раковскаго (Букурещ, 1864).

Елини зели много имена от варварите, а най-паче живеящи подвластни варваром; варварите са по-стари от нас. Защото се преубъртат всековидно имената (език), никак не е чудно, ако старий език (елински) никак не се различава от езика днешних варваров.

(Раковски 1984: 340)

- Преимуществото българскаго языка над староеленскаго. – Българска старина. Одеса, 1865, 83¹:

Πολλά οἱ Ἑλληγες ὀνόματα ἄλλως τε καὶ οἱ ὑπὸ τοῖς βαρβάροις οἰκοῦντες παρὰ τῶν βαρβάρων εἰλήφασιν..... εἰσὶ δὲ ἡμῶν ἀρχαιότεροι οἱ βάρβαροι..... Διὰ γὰρ τὸ πανταχῆ στρέφεισθαι τὰ ὀνόματα, οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν εἴη εἰ ἡ παλαιὰ φωνὴ πρὸς τὴν νυνὶ βαρβαρικῆς μηδὲν διαφέρει.

(Πλάτων ἐν Κρατύλῳ).

—Елени тѣ зѣли много имена (въ ѱазыка си) отъ варвары тѣ (не-елены тѣ) най-паче же онѣи-зи кои то живѣють подѣ варвары тѣ..... Варвари тѣ же сѣ по-стари отъ насъ..... Зашто то ся приубертѣть всевидно имена та (ѱазыка), никакъ не е чудесно, ако старый ѱазыкъ (еленскы) въ ништо ся не отличава сравненѣ съ днѣшнаго варварскаго.

(Платонъ въ Кратила).

Този новополучен текст е съставен, както бе казано по-горе, от три различни параграфа на „Кратил“ (409e + 425d + 421d). Любопитното е, че те отстоят в оригиналния текст твърде много един от друг, а освен това не са и последователни – в текста на Раковски втората по-

¹ В това оригинално издание на *Българска старина* ясно се виждат трите пасажа, които Раковски е свързал, но и открил с поставените многоточия в края им.

ред ексцерпирана Платонова фраза всъщност е трета поред в оригиналния диалог. Раковски прилага превод на новосъздадения от него текст, който обаче е неточен и в унисон със схващанията му, че гръцкият език е съставен от варварски думи и по нищо не се отличава от варварските езици. Разликата с оригиналния Платонов текст е деликатна, защото всъщност идеята на Сократ е, че гръцкият език от старо време толкова много се е променил, че се отличава твърде много от езика, на който разговарят събеседниците в диалога – точно толкова, колкото и в съвременето им един варварски език се отличава от гръцкия. Т.е. подходът при превода на Раковски в този случай освен с компилативност, се отличава и с липса на скрупульозност и внимание към детайла (ако приемем, че грешката е случайна), а ако сметнем, че преиначаването не е допуснато без умисъл, нещо, в което съм убедена, като познаваме неговия натюрел и замах – с тенденциозност и манипулативност.

Вторият начин, по който Платоновият „Кратил“ присъства в творчеството на Раковски, е вътре в текста на *Преимуществото*, както бе споменато по-горе. Раковски избира шест пасажа, съдържащи 19 параграфа и 6 етимологии, като ги прилага, превежда и коментира, изхождайки от два критерия – дали може да предложи българска етимология срещу Платоновата и дали Платоновият текст засяга въпроса за варварските заемки в гръцки, което ще подкрепи Хиндистанската му теория. При това пет от тези пасажи са ексцерпирани като готови логични цялости от Платония текст, докато шестият е комбинация (по вече познатия ни маниер от мотото) от три различни Платоновы параграфа²:

- i. 390d–e (φύσει)
- ii. 395e–396c (Ζεύς)
- iii. 397c–397d (θεός)
- iv. 409c–410b (πῦρ)
- v. 410c–410e (ᾠραι)
- vi. 414c + (421c – 421d) + (425d – 426a)

Да започнем с етимологиите. Раковски не прониква достатъчно компетентно и задълбочено в голямата задача на Платон да внуши и обоснове оригиналната си идея за εἶδος/идея на вещта, който εἶδος е надименен и единствен критерий за истинската същност, за „душата“

² В скобите посочвам лексемата, чиято етимология се разглежда в съответния пасаж.

на тази вещ. Той повърхностно се приплъзва по разгледаните в диалога етимологии, без да отчита и да проумява тънката сократовска ирония и акуширането и „израждането“ на истината в края на диалога, а именно, че „е възможно да познаем съществуващите неща, без да се интересуваме от имената им (438e – ἔστι ἄρα δυνατὸν μαθεῖν ἄνευ ὀνομάτων τὰ ὄντα). Съсредоточен в постигането на поставената си цел, той влиза в уловката на Сократовата мрежа и не съзнава скрития изобличителен умисъл на предлаганите 90 етимологии. От тях той подбира само шест, за които може да предложи български, не по-малко фантазмагорични от обсъжданите в диалога етимологии:

- ✓ Ζεύς (Зевс; Ζῆνα/Δία) – не е този, който дава живот (δοῦναι ζώην), а джин_{перс.} и дев_{санскр.};
- ✓ οὐρανός (небе) – не е ἄνω ὄψις (гледане нагоре), а our < iar_{слав.} (светъл, срв. ярък, Ярослав); т.е. iarань = усветляющ;
- ✓ θεός (бог) не е този, който тича θέω (по небето – слънцето, луна-та, звездите), а Дев (дева);
- ✓ πῦρ (огън) не е фригийска дума, а българското *пари, упарих се, пара*;
- ✓ ὕδωρ (вода) не е гръцко, а българско *вуда/уда*;
- ✓ ὄρα (годишно време) не е свързано с ὀρίζω (разделям годината), а с < iar_{слав.} (светъл, само когато има светлина и топлина, растенията растат).

Изводът е ясен: гръцкият език е съставен от думи от други езици, в частност от български, не е оригинален и първобитен, поради което гръците не могат да претендират за величие и старинност на своята култура.

Вторият принцип на подбор на шестте пасажа е дали те третираат наличието на варварски елементи – такъв например е шестият пасаж.

След като се спряхме на критериите за подбор на шестте пасажа от „Кратил“, нека характеризираме преводаческата стратегия на Раковски. Елинист, за когото гръцкият език не крие тайни, Раковски все пак се представя в превода на тези шест пасажа противоречиво.

1. Ще започна с това, че Раковски **вярно превежда** пасажи, които подкрепят идеята му за контактите на елинския език с варварските езици (Трети цитат), а при превода на две места според мен той единствен от всички преводачи на Платон досега (и на чужди езици, и на български) е постигнал оригиналния смисъл на текста, както проличава от сравнението по-долу:

Plat. Cratylus, 414c	Преимуществото
... които разместват и изваждат букви, за да могат имената лесно да се произнасят, и всячески ги въртят – било за разкрасяване, <u>било за време (ритъм)</u> ³ .	– пѣвцы тѣ, кои сѣ прибавяли и изваждали буквы, ради благозвучия, и сѣ гы всякоѣко убъртали, за украшение и за врѣмя [т.е. за краткы и дългы].

Раковски се проявява тук като познавач на метрическата организация на поетичната реч на старогръцкия език. Изхождайки от наличието на дълги и кратки срички в стъпките, чието времетраене древните са означавали с термина *χρόνος*, единствен е проникнал в смисъла на оригиналната фраза *ἴπὸ χρόνου* в сравнение с останалите преводачи:

Михайлов 1982: **поради течението на времето;**
 Schleiermacher 1857: **aus Schuld der Zeit;**
 Карпов 1879: **тому виной ...течение времени;**
 Fowler 1921: **merely in the lapse of time;**
 Cousin 1837: **par les changements que le temps amène.**

2. **Ексцерпира** изрази и изречения от различни места на диалога и ги **сглобява** в нов текст (мотото и Шести цитат).

3. **Пропуска** лексеми, за да създаде от шестте пасажа последователно течащ, кохерентен текст ала Раковски и така да се получи връзка между края на предходния и началото на следващия цитат (Втори цитат):

Платон: Но изглежда, че и името на баща му, за когото се казва, че е Зевс...

Раковски: Вижда ся же чи и имя то Диево е твърдѣ добрѣ гудено...

4. Един труден пасаж **превежда най-общо и по смисъл** (Втори цитат):

Платон: Обаче когато двете части (на името) се съединяват, то показва природата на бога, което всъщност твърдим, че подобава на едно име, и с което може да се произвежда (име).

³ Тук и по-нататък преводът от старогръцки е на автора.

Раковски: нъ кату ся съставятъ тыя въ едно значи естество на бога, което трѣба казваме на имято да стани.

5. Един цял цитиран пасаж, който го е затруднил, **преразказва частично** (Пети цитат).

6. **Умишлено преиначава** превода с оглед на авторовите си цели (**Шести цитат**):

Платон: не би било чудно, ако старият език в сравнение с днешния по нищо не се отличава от един варварски.

Раковски: никакъ не бы было чудесно ако старый языкъ сравненъ съ днѣшний никакъ не ся разликува. . . (Шести цитат)

Раковски: никакъ не е чудесно, ако старый языкъ (еленскы) въ ништо ся не отличава сравненъ съ днѣшнаго варварскаго. (Мото)

7. **Грешен превод** на единични лексеми, чието точно значение му е убягнало или не е разпознал добре граматическите им характеристики (Четвърти цитат):

Платон: Прочее, виж какъв способ въвеждам при всички такива имена, с които евентуално се затруднявам.

Раковски: Вишь убо колко затруднение полагамъ за сичкы тыя, които не знаю.

Платон: Ако някой би изследвал тези имена как по всяка вероятност са били положени с оглед на елинския език, а не с оглед на онзи език, от който се оказва, че е името, знаеш, че би изпаднал в затруднение.

Раковски: ако бы искалъ нѣкой си значението имъ спорядъ еленскый языкъ какъто бы трѣбало, а нѣ спорядъ онѣзи языкъ, отъ когото е зѣта рѣчьта, знай чи не бы узналъ.

8. **Грешен превод** на изречения, чието точно значение не е разбрал или не е разпознал добре граматическите им характеристики (Четвърти цитат):

Платон: Но не бива да насилваме нещата, някой все пак би могъл да каже за тях (как са наречени по гръцки).

Раковски: Не трѣба убо насилствено да искаме на тыя значението, когато бы имали да кажиме нѣшто си за тѣхъ.

Платон: Освен ако не искаш, подобно на трагическите поети – когато се затрудняват, те прибягват до приспособления, като издигат богове.

Раковски: освѣнь ако и ные бы стрували кату писателитѣ на жялостнытѣ игры, кои когато незнаять нѣшто си. прибѣгвать въ льжовны приструванья, движяшты богове.

Платон: И за нас ли това е най-убедителният аргумент? Или онова, че сме ги взели от някои варвари, а пък варварите са по-древни от нас?

Раковски: и за насъ това слово бы было по-здрави а нѣ онова, чи отъ нѣкои си варвары (неелены) сме гы зѣли; – варвары тѣ же сж отъ насъ по-стари...

Едно възможно обяснение за незнанието на Раковски за използването от трагическите (= *жалостливите*) поети на *приспособления, като издигат богове* (θεός ἀπό μηχανής, deus ex machina), в пасажа погоре, очевидно е липсата на по-задълбочено познаване на сценичната постановка на атическата трагедия. Това е специфично знание, на което елинското образование по това време очевидно не е отделяло особено внимание.

В заключение: През 1865 г. Раковски пръв въвежда в българска културна среда диалога „Кратил“. Без да проникне достътъчно задълбочено в Платоновата задача да компрометира повърхностните схващания на съвременните нему софисти за познаването на вещта чрез името и за правилното ѝ назоваване, Раковски непредубедено възприема постановките, иронизирани в диалога, като опора за своите собствени цели.

От 290 параграфа той уместно подбира 19, като ги оформя в 6 пасажа, образуващи кохерентен текст. Той ги превежда преобладаващо вярно или сглобява текст от няколко отстоящи една от друга фрази, понякога пропуска лексеми или преразказва частично трудни места. Веднъж си позволява да преиначи текста, за да внуши идеята си, че гръцкият език по нищо не се отличава от варварските, а на няколко места допуска и грешки в превода на отделни лексеми, фрази и реалии.

Независимо от това той неусетно, майсторски и ловко дава нов живот на разглеждания Платонов текст, натоварва го с нови послания, впрегнати в голямата му задача за реабилитация на българската старина и обосноваване на българската претенция за равностойно място в културната територия на европейския свят.

ЛИТЕРАТУРА

- Арnaudов 1942:** Арnaudов, М. Г. С. Раковски. *Живот, дело, идеи*. [Arnaudov, M. G. S. Rakovski. *Zhivot, delo, idei*.] София: Българска книга, 1942.
- Карпов 1879:** Карпов, В. Н. *Сочинения Платона*. [Karpov, V. N. *Sochineniya Platona*.] Т. 5 – 6. Москва: Синодална типография, 1879, <<https://ru.wikisource.org/wiki/>> (10.12.2017).
- Кузен 1837:** Cousin, V. *Œuvres de Platon. Cratyle*. Vol.11. Paris: Rey et Gravier, 1837.
- Михайлов 1982:** Михайлов, Г. *Платон. Диалози*. Т. 2. [Mihaylov, G. *Platon. Dialozi*.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Налбантова 2005:** Налбантова, Е. Идеологът Раковски и неговият експеримент „Хиндистан“. [Nalbantova, E. *Ideologat Rakovski i negoviyat eksperiment „Hindistan“*.] // *Интердисциплинарна научна конференция „Оксидентализмът или (тенденциозните) „източни“ представи за „Запада“*. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 4 – 5 май 2005. <<http://www.bulgc18.com/-occidentalism/nalbantova.htm>> (10.12.2017).
- Раковски 1865:** Раковски, Г. С. *Българска старина*. [Rakovski, G. S. *Balgarska starina*.] Букурещ: В книгопечатницата Стефана Расидеска, 1865.
- Раковски 1884:** Раковски, Г. С. *Съчинения*. Том IV. [Rakovski, G. S. *Sachineniya*.] София: Български писател, 1984.
- Фаулър 1921:** Fowler, H. N. *Plato in Twelve Volumes*. Vol. 12. Translated by Harold N. Fowler. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1921.
- Шлайермахер 1857:** Schleiermacher, Fr. E. D. *Platons Werke*. 2.Teil. 2. Band. Dritte Auflage, Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1857, <<http://www.opera-platonis.de/Kratylos.pdf>> (10.12.2017).